

ברכות הנישואין כמשקפות את אופן יצירת האנושות

הרב אהרון איזנטל

ראשי פרקים:

ברכת הנישואין שבמחלוקת
בריאת האדם
המחשבה והיצירה
דין ורחמים
זכר ונקבה

ברכת הנישואין שבמחלוקת

התלמוד במסכת כתובות (ח, א) מספר על מחלוקת אמוראים בעניין מספר הברכות שיש לברך בכרכות הנישואין:

לוי איקלע לבי רבי בהלוליה דרבי שמעון בריה, בריך חמש.

רב אסי איקלע לבי רב אשי בהלוליה דמר בריה, בריך שית.

לימא בהא קמיפלגי, דמר סבר: חדא יצירה הואי, ומר סבר: שתי יצירות הואי!

לא, דכולי עלמא - חדא יצירה הואי, מר סבר: בתר מחשבה אזלינן, ומר סבר: בתר מעשה אזלינן; כי הא דרב יהודה רמי, כתיב: (בראשית א) 'ויברא א-להים את האדם בצלמו', וכתוב: (בראשית ה) 'זכר ונקבה בראם', הא כיצד? בתחלה עלה במחשבה לבראות שנים, ולבסוף נברא אחד.

בזמנם של האמוראים היה אדם אחד מברך את כל ברכות הנישואין. מסופר שרבי לוי השמיט אחת מברכות הנישואין כשהוזמן לברך בנישואיו של רבי שמעון בנו של רבי. זאת לעומת רב אסי שבירך גם את הברכה שהושמטה בנישואיו של מר בנו של רב אשי. על איזו ברכה נסב הוויכוח? הדבר לא נאמר במפורש, אבל מהמשך הדיון אפשר לזהות זאת. בשבע ברכות הנישואים מופיעות שתי ברכות על יצירת האדם: "יוצר האדם" ו"אשר יצר את האדם בצלמו, בצלם דמות תבניתו והתקין לו ממנו בניין עדי עד". המפרשים אומרים שהברכה שהושמטה היא "יוצר האדם". על מנת להבין את טיב הוויכוח שבין האמוראים, כפי שהוסבר בהמשך הסוגיה, ומדוע הושמטה דווקא הברכה הזו מבין השתיים, עלינו לפרש את אופן בריאת האדם ואשתו.

בריאת האדם

השוואת תיאור בריאת העולם בפרשייה הראשונה בתורה לתיאורה בפרשייה השנייה מציבה כמה קשיים, שהבולט ביניהם הוא תיאור יצירת האישה. בעוד שמהפרשייה הראשונה משמע שהאיש והאישה נבראו כאחד, ככתוב 'זכר ונקבה ברא אותם' (בראשית א, כז), הרי שמהפרשייה השנייה משמע שהאדם נברא בתחילה לבדו, ורק אחר כך נוצרה האישה מאחת מצלעותיו. אפשר ליישב סתירה זו בפשטות על ידי שנאמר שבתחילה מופיע תיאור כוללני, ואחר כך מופיע תיאור מפורט יותר, והוא המדויק. אולם במדרש (בראשית רבה ח, א) מופיעה שיטה אחרת ולפיה שני התיאורים מתארים שני שלבים שהתרחשו בזה אחר זה בבריאת ראשית האנושות:

אמר ר' שמואל בר נחמן: בשעה שברא הקדוש ברוך הוא את אדם הראשון דיו (שני) פרצופים בראו, ונסרו ועשאו גביים גב לכאן וגב לכאן.

איתיבון ליה: והכתיב 'ויקח אחת מצלעותיו'?

אמר להון: מתרין סטרוהי, היך מה דאת אמר (שמות כו) 'ולצלע המשכן' דמתרגמינן ולסטר משכנא וגו'.

על מנת להבין את דבריו של ר' שמואל בר נחמן ומניין שאב את שיטתו, נציג את התיאור הראשון של יצירת האדם:

וַיִּבְרָא אֱ-לֹהִים אֶת הָאָדָם בְּצַלְמוֹ

בְּצֶלֶם אֱ-לֹהִים בָּרָא אֹתוֹ

זָכָר וּנְקֵבָה בָּרָא אֹתָם.¹

לכאורה סופו של הפסוק סותר את תחילתו. מהרישא משמע שהקדוש ברוך הוא ברא תחילה רק את האדם הראשון ככתוב: 'ויברא... את האדם', ואדם הוא לכאורה שמו של הזכר בלבד. וכן בהמשך נאמר 'ברא אותו' - לשון יחיד, משמע רק אותו. ואילו מהסיפא משמע שברא בבת אחת זכר ונקבה.

הפתרון לסתירה מופיע בהמשך הפרשה, בשחזור תולדות האנושות: '...ביום ברא א-לוהים אדם... זכר ונקבה בראם, ויקרא את שמם אדם, ביום הבראם' (בראשית ה, ב). מפורש בכתוב שביום בריאתם ניתן לשניהם שם משותף - "אדם". אמור מעתה שכשכתוב בתחילה 'ויברא... את האדם' הכוונה שברא גם את הזכר וגם את הנקבה, ונקראו שניהם בשם זה. מעתה קשה: כיצד שני ישויות נפרדות נקראות בשם זהה? ועוד: איך לפי זה נכלכל את הביטוי 'ברא אותו' - בלשון יחיד, הלא מדובר בשתי ישויות? לכן טוען ר' שמואל שעל כורחנו עלינו לומר שלא רק שהאישה נבראו בעת ובעונה אחת, אלא ששניהם נבראו מחוברים זה לזה כגוף אחד (כ"תאומים סיאמיים"). לכל אחד מהם היה גוף שלם על כל אבריו, ובמקום אחד - בגב - היו הגופים מחוברים זה לזה. נמצא שזו הייתה ישות אחת. ליצירה המחוברת הזו קרא הבורא "אדם", בלשון יחיד. לאחר מכן הקב"ה "ניסר" את היצירה הזו, והשלים את גבותיהם המנוסרות.

חבריו של ר' שמואל הקשו קושיה חזקה על תיאורו המיוחדש: הלא בפרשייה השנייה מופיע לכאורה תיאור אחר. הכתוב אומר: 'ויקח אחת מצלעותיו... ויבן את הצלע אשר לקח מן האדם לאשה' (שם ב, כא). משמע שהבורא יצר את האישה כיצירה חדשה לגמרי מן "הצלעות" המתפצלות מעמוד השדרה שבגוף אדם הראשון?

על כך השיב ר' שמואל בר נחמן שאת התורה יש להבין על פי סגנונה ולשונה. בשונה מהמובן של צלע כאחת מעצמות הגוף, הרי שבלשון התורה "צלע" פירושו "צד". מושג זה מופיע פעמים רבות במעשה המשכן, וברור ששם אין המילה יכולה להתפרש במובן של עצם, אלא רק במובן של "צד".

נמצא שלפי דבריו הזכר והנקבה נבראו כשני גופים שלמים מחוברים זה לזה בצד האחורי של גופם, לכל אורך "הצלע". עוד אנו למדים מהתורה שמצב זה הוגדר כ'לא טוב', מפני שכך אין האישה יכולה להיות 'עזר כנגדו'. באופן זה אין הם יכולים לקיים את התפקיד של 'פרו ורבו' שהוטל עליהם. לפיכך ה' מפיל תרדמה על "האדם", שהוא כזכור גוף מאוחד של זכר ונקבה, ומפריד את החיבור ביניהם. 'ויקח אחת מצלעותיו' פירושו - ניתוח וחיתוך הצד של החיבור.² אלו היו שני השלבים בבריאה שנרמזו בתיאור הכפול של יצירת האנושות.

¹ בראשית א, כו.

² על הקושי לפי זה בביטוי 'ויבן' וגו' עמדה הסוגיה בעירובין יח, א. עיין שם.

והנה סוגיית הגמרא בכתובות (ח, א) הציעה לתלות את המחלוקת בין האמוראים בפרשנויות השונות לאופן יצירת האיש והאישה. רבי לוי סבר שהם נוצרו במעשה יצירה אחד, כשיטת רבי שמואל בר נחמני,³ ולכן יש לברך על כך רק ברכה אחת, ואילו לדעת רב אסי הם נוצרו בשתי יצירות נפרדות זו אחר זו, בתחילה האיש ואחר כך האישה ולפיכך בירך שתי ברכות, האחת "יוצר האדם" שמספרת על בריאת האדם לבדו והשנייה על בריאת האישה מהצלע של האיש כמתואר בפרשייה השנייה.

המחשבה והיצירה

בעל הסוגיה מציע הסבר אחר למחלוקת החכמים בברכות הנישואים. ראשית, הוא מאחד את החכמים סביב השיטה של רבי לוי ורבי שמואל בר נחמן שהייתה בפועל רק יצירה אחת, והיא הייתה מורכבת מזכר ונקבה שנבראו בבת אחת מחוברים זה לזה, ושמה של הבריאה הזו היה "אדם". את המחלוקת בין האמוראים הוא מסביר על פי הנלמד מדברי רב יהודה, שבמחשבה שקדמה לבריאה היו צריכים להיברא הזכר והנקבה כשתי יצירות נפרדות, אבל למעשה נבראו כיצירה אחת. רב אסי שבירך שתי ברכות על היצירה "הלך אחרי המחשבה" לברוא זכר לכד ואחר כך את האישה, ואילו רבי לוי שבירך רק ברכה אחת "הלך אחר המעשה" וביצירה בפועל נבראה רק ישות אחת.

מענה נשאלת השאלה: מה פשר השינוי בין המחשבה ובין היצירה? ומדוע למעשה נבראו האיש והאישה מחוברים זה לזה, האם לא היה ראוי יותר שייבראו מלכתחילה כשתי יצירות נפרדות, וכי הבורא לא "ידע" שבסופו של דבר תתרחש ה"נסירה" הזו?

על מנת להשיב על שאלות אלו עלינו להקדים הקדמה העוסקת בכשוננו של עולם.

דין ורחמים

קיומו של עולם הטבע מושתת על הרכבה של ניגודים - חום וקור, יובש ולחות, מוצק ונוזל. אילו היה שלטון רק לאחד מיסודות אלה, אי אפשר היה לברואים להתקיים. יתר על כן, הקדוש ברוך הוא חיבר יסודות מנוגדים, שעל פי טבעם דוחים זה את זה, ויצר ביניהם מגע של השלמה.

אחד הניגודים הבסיסיים מופיע במידות ההנהגה של העולם, מידת הדין ומידת הרחמים. מידת הדין היא הופעת האמת הברורה והתקיפה, התגלמות הצדק והיושר המוחלטים, התביעה לביצוע מושלם ללא פשרות, ללא התחשבות במגבלות ובנסיבות. ממנה נובעת הענישה הנוקשה על כל סטייה וחטא. בדומה לאש שהיא מקור החום והאור, אך ביכולתה גם לכלות ולהשמיד. ואילו מידת הרחמים מבטאת את החסד והפשרה. דומה היא למים, יסוד החיים בעולם. במידה זו מופיעה קריאה לגמישות, כמו מים שאין להם גבול מוגדר.

המדרש שלפנינו מראה שאין העולם יכול להתקיים במידה אחת מן השתיים:⁴

'ה' א-להים'. (משל) למלך שהיו לו כוסות ריקים. אמר המלך: אם אני נותן לתוכן חמין הם מתבקעין, צונן - הם מקריסין. מה עשה המלך? ערב חמין בצונן ונתן בהם ועמדו. כך אמר הקדוש ברוך הוא: אם בורא אני את העולם במדת הרחמים הוי חטייה סגיאין (=חוטאים מתרבים), במדת הדין - היאך העולם יכול לעמוד? אלא הרי אני בורא אותו במדת הדין ובמדת הרחמים, והלואי יעמוד.

אין העולם יכול להתקיים אם יונהג במידת הרחמים בלבד. ללא דין, שכר ועונש, יתמלא העולם בחוטאים שיהרסוהו. אולם גם במידת הדין לבדה, אין העולם בר-קיום. הדין הא-לוהי הוא מוחלט,

³ לפי זה, לוי שהיה תלמידו של רבי, קדם לר' שמואל בר נחמן בתיאור הבריאה של האדם "כגוף אחד בעל שני פרצופים". עיין רש"י בכתובות ד"ה "חדא" וד"ה "שתי", וכן פירש הריטב"א שם.

⁴ בראשית רבה פרשה יב, טו.

ואילו העולם הוא מוגבל ויחסי. המדרש מגלה כיצד העולם מתקיים - על ידי זיווג מידת הדין עם מידת הרחמים.

בתחילת פירושו לתורה מציג רש"י (בראשית א, א) את הסוגיה הזו באופן הבא:

"ברא א-להים" - ולא אמר ברא ה', שבתחלה עלה במחשבה לבראתו במדת הדין, ראה שאין העולם מתקיים, הקדים מדת רחמים ושתפה למדת הדין, היינו דכתיב (להלן ב, ד) "ביום עשות ה' א-להים ארץ ושמים".

רש"י קובע שבתחילה עלה במחשבה לברוא את העולם במידת הדין. הראיה של רש"י היא מכך שבפרשייה הראשונה של הבריאה מופיע רק שם "א-לוהים" שמציין את מידת הדין, ואילו בפרשייה השנייה מתווסף שם ה' המייצג את מידת הרחמים - "ה' א-לוהים", ומכאן ששיתף גם מידה זו.

השוואת הפרשייה השנייה בבראשית לפרשייה הראשונה תומכת בדבריו של רש"י. בפרשייה הראשונה בולטת החוקיות, יש בה סדר מרשים. הבריאה מופיעה מהאין, שכבה אחר שכבה. בתחילה היסוד, אחר כך הגרעין, וכך הלאה. נראה שיש בה גם סדר פנימי - המחצית השנייה מקבילה למחצית הראשונה. ביום הראשון נברא האור וברביעי המאורות. ביום השני נוצרו המים וביום החמישי תולדות המים. ביום השלישי נראתה היבשה וביום השישי הופיעו תולדות האדמה. הסדר והמושלמות של הבריאה נתמכים בדבר הבורא שמאשר בכל יום את טובה.

לעומת זאת, הפרשייה השנייה מציגה את חוסר השלמות, את הבעיות והחוסרים. אין גשם, אין אדם לעבוד את האדמה, לאדם אין עזר כנגדו, ובתחילה הוא אינו מוצא את העזר גם בין הברואים המובאים אליו. אלא שאז מופיע הקדוש ברוך הוא, ומגיש פתרון לכל בעיה. כלומר, אחר הופעת החוק והסדר מתברר שאין העולם יכול להתקיים, ואז יש צורך בהופעת שפע של חסד ורחמים א-לוהיים על מנת ליישב את הקשיים.

נמצא שהפרשייה הראשונה מתארת את בריאת העולם כמות שהייתה ראויה להתקיים אילו נברא העולם רק במידת הדין. בעולם מסודר וחוקי זה אין מקום לשינוי, אין בו ציווי ובחירה וגם לא שכר ועונש א-לוהיים, יש לפעול על פי חוקי הטבע בלבד. גם דבר ה' 'פרו ורבו ומלאו את הארץ' אינו ציווי אלא ברכה. בעולם הדין אין מקום לסליחה, מי שפועל כנגד המערכת החוקית - אובד. דומה הדבר למי שמכניס ידו לתוך האש, החוק קובע שהאש תשרוף את ידו, ולא תועיל לו בקשת מחילה. בעולם כזה יש שוויון מלא, אבל מתוך כך גם חוסר אפשרות להתקיים. הדבר הומחש בבריאת האדם. הזכר והנקבה נוצרו כיצירה אחת מאוחדת ושווה, כראוי למידת האמת והצדק. לחיבור זה יתרונות רבים אך הוא מונע מהאיש והאישה לבצע את משימתם היחידה - לפרות ולרבות. כך התברר שכל עוד יתקיים מצב זה לא תהיה המשכיות לעולם.

היצירה המאוחדת והשוויונית שנקראה "אדם" נועדה אפוא להראות, שאין העולם מתקיים במידת הדין. יש לשתף את מידת הרחמים העומדת בסימן ההתגלות הא-לוהית לאדם, כפי שהיא מופיעה בפרשייה השנייה של הבריאה. במערכת זו קיימת אפשרות להמתין לחוטא שישוב מחטאו. האדם אינו כפוף למערכת החוקית אלא לזו הא-לוהית המתנשאת ממעל לה. זה עולם התיקון, המזהה את הבעיות והחוסרים השונים ומתקנם. לכן, כשמתברר ש"האדם" זקוק לעזר כנגדו על מנת לקיים את ייעודו, באה ההפרדה בין הזכר ובין הנקבה. ניתוק זה יש בו מן הסיכון, אך הוא מאפשר את הדבקות הבחירית - "ודבק באשתו" (ב, כד), ומתוך כך גם את ההולדה - "והיו לבשר אחד" (עיין ברש"י).

אחר ההפרדה נאמר:⁵ "ויבן ה' א-להים אֶת הַצֶּלַע אֲשֶׁר לָקַח מִן הָאָדָם לְאִשָּׁה וַיְבָאֶהָ אֶל הָאָדָם".

מפשוטו של כתוב משמע שהקדוש ברוך הוא בנה דבר שלא היה קיים קודם. מהו הדבר? עוד יש לשים לב שהשם "אדם" שהיה עד ההפרדה שמש המשותף של הזכר והנקבה, נקרא מעתה רק על האיש.

מכאן, שהאיש נשאר במהותו הקודמת, שהרי "שם" מגדיר את המהות. עלינו לומר, אם כן, שהאיש מייצג את עיקרון הדין בגילויו השונים - סמכות, צדק, אמת וכבוד. ואילו האישה שלאחר ההפרדה היא מהות חדשה, בניין א-לוהי מחודש שמבטא את הופעת מידת הרחמים - חסד, אהבה והזדהות. הבורא לא הסתפק בעצם היצירה אלא גם הביאה אל האדם, כאומר שתיוקנו יופיע רק על ידי שילובו עם האישה שהיא בעלת מידות מנוגדות שישלימו אותו. נמצא שהתורה מתארת תהליך אנושי המהווה השתקפות של הבריאה כולה. כשם שהבריאה נוצרה בתחילה במידת הדין ואחר כך שיתף הבורא את מידת הרחמים ואיפשר בכך את קיום העולם, כך בתחילה נוצרה יצירה אנושית ששיקפה את מידת הדין בלבד ולאחר מכן זווגה מידת הרחמים. עם הבאתה של האישה לאדם הוענקה לו היכולת הא-לוהית לקרב ניגודים ולהביאם לידי השלמה הדדית. על היכולת הזו הודה האדם:⁶

ויאמר האדם זאת הפעם עצם מעצמי וכשר מבשרי לזאת יקרא אשה כי מאיש לקחה זאת:

על כן יעזב איש את אביו ואת אמו ודבק באשתו והיו לבשר אחד.

השמות החדשים, איש ואישה, מבטאים את האפשרות להפגיש את התכונות המנוגדות של דין ורחמים וליצור הפריה הדדית וחיבור, כמאמרו של רבי עקיבא (סוטה יז, א): "דריש ר' עקיבא: איש ואשה, זכו - שכינה ביניהן, לא זכו - אש אוכלתן".

הגישור על פני הניגודים הטבעיים נעשה על ידי "השכינה ביניהם", דהיינו כוח השלום הא-לוהי שהופיע בבריאה והתיך את האש והמים ועשאם "מקשה אחת" הקרויה "שמים". הופעת השכינה היא במראה של ענן ואש אוכלת. האש - מידת הדין, הקרויה "כבוד ה'", והענן המייצג את מידת הרחמים. כאשר דבר ה' עומד בתוך, בין איש ואישה, משלימים הניגודים זה את זה ויוצרים מערכת מתואמת, מתמזגת ומשלימה.

זכר ונקבה

הפרדת ה"אדם" לאיש ואישה שינתה את היחס בין שני היצורים. ממצב של מהות אחת מאוחדת ושוויונית עברו האיש והאישה לשתי ישויות מובדלות בעלות זהות שונה ומובחנת. השוויון ביניהם הופר, ומעתה מוטל עליהם לגלות את התכונות הייחודיות שהוטבעו בהם, וליישם אותן במסגרת חיבור מחודש שייקרא מכאן ואילך "משפחה". אחד המישורים המבדילים ביניהם הוא הופעת מידות הדין והרחמים באישיותם, כפי שעמדנו על כך בפרק הקודם. מהות נוספת שונה שהתגלתה היא שהזכר הוא היסוד המשפיע, והנקבה היא היסוד המקבל. תכונות אלה נובעות מתכונתם הראשונית - דין ורחמים. הדין הוא הקובע, הוא בעל הסמכות. במהותו הוא בעל עוצמה, וגם דורש לקבלו כמות שהוא. ואילו מידת החסד מבוססת על גמישות, יכולת הכלה, הזדהות וקבלה. לכן הנקבה יכולה לקבל יותר מן הזכר.

מעשה מתבררת סופה של הסוגיה בכתובות (ח, א)⁷ הקובעת "שבתחילה עלה במחשבה לברוא שניים ולבסוף נברא אחד". הסוגיה מלמדת ש"במחשבה" עלה לברוא זכר ונקבה כשתי מהויות שונות ונבדלות. למעשה נבראה יצירה אחת כפולה הקרויה "אדם", אלא שלאחר מכן הופרדה היצירה ונוצרו ממנה שתי הויות שונות, כעין מה ש"עלה במחשבה תחילה". נמצא שבסופו של דבר התגשמה המחשבה הראשונית.

נשאלת השאלה: מה היה הצורך במהלך התפתחותי זה, ומדוע לא נבראו זכר ונקבה שונים זה מזה מיד בתחילת היצירה? התשובה לכך: כדי לשלול את היתכנות הקיום של היצירה הראשונית. היא הועמדה

⁶ שם כג-כד.

⁷ עיין בתחילת המאמר.

רק על מנת להראות שאין לה קיום. התברר שבעולם של שוויון מוחלט ואחדות כפויה ללא בחירה - אין הפרייה והתקדמות. אלה קיימים רק במקום של שונות ויכולת לבחור.

למעשה התקבל המנהג לברך את שתי ברכות היצירה, כשיטת רב אסי וכפשוטו של הכתוב, שבתחילה נוצר האיש לבדו, וממנו נבראה האישה, אך הלקחים הרעיוניים הנלמדים משיטתם של רבי לוי ורבי שמואל בר נחמן קיימים במלוא תוקפם.